

Adatok a 14. századi szentszéki bíráskodásra Erdélyben

A KIRÁLYI OKLEVELEKBŐL Szécsényi Tamás erdélyi vajdát, mint a királyhoz „hű és békeszerető férfit” ismerhetjük meg, aki „hivatalát – az erdélyiek tanúsága szerint – békében s minden igazság tekintetbevételivel” viselte.¹ Van azonban egy diploma, amely Tamásról nem ilyen elismerően nyilatkozik.² Természetesen nem is tehet így, mert ez *excommunicatio*járól rendelkezik. A XII. Benedek által 1341-ben kiadott oklevél jó alap volt arra, hogy megnézzük, milyen helyzetben van a szentszéki bíráskodás a Károly Róbert-kori Magyarország különkormányzattal rendelkező területén, Erdélyben. Milyen a kapcsolat a „*brachium seculare*”, azaz az ezt megtestesítő vajda és a „*sacra rota*” között, és okozhatta-e a *iurisdictio* területén felmerülő hatásköri vita a két erdélyi báró közötti differenciát.³ A téma teljes körű kidolgozására nem vállalkozhattunk, mivel a középkorkutatásnak egy igen elhanyagolt területére „tévedtünk”, és a források feldolgozatlansága lehetetlenné tenné ezt. Így kénytelenek vagyunk beérni azzal az igyekezettel,

¹ I. Károly 1324. március 25-én kelt oklevele nyilatkozik ekképpen Szécsényi Tamás erdélyi vajdáról: „...quia etiam magnificum virum Thomam vaivodam Transsilvanum et comitem de Zonuk dilectum et fidelem nostrum, quem nos propter laudabilium suarum fidelitatum praeclara merita ad assistendum iugiter regio lateri nostro prae aliis nostris fidelibus elegeramus et ad continuas preces et instantias subiectivas hominum Transsilvanorum fidelium nostrorum velut modestum fide constantem et pacis amatorem in vaivodam praefecimus Transsilvanum, omnem tranquillitatem et observantiam iustitiae in medio eorundem invenimus exercere, prout hoc ex relatione ipsorum Transsilvanorum et probabilibus documentis exinde datis colligitur evidenter,... etc.” Az oklevél szövege: Franz Zimmermann-Karl Werner: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Hermannstadt 1892–1937. V. Köln–Wien 1975. (a továbbiakban: ZW.) I. 381–383.; Anjou-kori okmánytár. *Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis*. I–VII. Szerkesztette: Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. Budapest 1878–1920. (a továbbiakban: AO.) II. 118–119.

² ZW. I. 569. sz.; *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. I–II. Collecta et seria chronologica disposita ab Augustino Theiner. Romae 1859–1860. (a továbbiakban: Th.) I. 644. sz.

³ Ezúton is szeretném köszönetemet kifejezni Balogh Elemér professzor úrnak, hogy türelmes és építő segítségével hozzájárult a dolgozat elkészítéséhez.

hogy javarészt kiadott források alapján megvilágítsuk az általunk fontosnak vélt mozzanatok.

Magyarországon a középkorban a királyi (állami) jogszolgáltató szervek mellett léteztek más bírói fórumok is. Ilyen „alternatív” igazságszolgáltató szervezetnek kell tekinteni a *hospes* jogokból kialakult városi bíraskodást és egyházi jogszolgáltatást.⁴ (Alternativitásukat természetesen nem az igazát keresni szándékozó jogi értelemben vett személy határozta meg, hanem a keresztény etikai elvek által is formált középkori államelméletben gyökerező, minden jog forrásának tekintett király. Így tőle ered a rendes bírói fórumok és azok rendje alóli *exemptio*, valamint a saját hierarchikus joghatósági szervezettel, meghatározott ügycsoportban eljáró *privilegium fori* engedélyezése.⁵) Míg a városok tekintetében jogkönyvek és *Achtbuch*jaik⁶ mutatni engedik, milyen is lehetett a középkori bíraskodási tevékenységük, addig az egyházi bíraskodással kapcsolatban nincs ilyen szerencséje a kutatónak. Ugyan az egyetemes egyház is rendelkezett jogkönyvekkel, önmaga alkotta szabályokkal, kánonokkal, egyetemes zsinati határozatokkal, de ennek országunkénti alkalmazása mindig függött az egyház adott államon belüli befolyásától, erejétől. Így a jogszolgáltatás egyetemes szabálya csak szubszidiárius jelleggel bírt, s a nemzeti zsinatok határozatai voltak azok, amelyek befolyásolhatták egy-egy ország jogszolgáltatását, természetesen a nemzeti egyház potenciáljának függvényében kiegészítve a királyi igazságszolgáltatást.⁷ Az egyházi bíróságok, mint alternatív jogszolgáltató szervek személyi és tárgyi hatáskörük alapján válnak el a királyi igazságszolgáltató *officium*októl.⁸

Az egyházi bíróságok törvényi megalapozása Szent István nevéhez fűződik. Innentől kezdődően az Árpád-kori jogforrások java részében találkozha-

⁴ CSIZMADIA ANDOR: A jogszolgáltató szervek. In: Magyar állam- és jogtörténet. Szerk.: Csizmadia Andor. Budapest 1991. (a továbbiakban: CSIZMADIA, 1991.) 70–72.

⁵ HAJNIK IMRE: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt. Budapest 1899.

⁶ KIRÁLY JÁNOS: Pozsony város joga a középkorban. Budapest 1894. 12–16.; VARGA TIBOR RÓBERT: A vagyonellenes bűncselekmények a középkori magyar városokban. (kézirat) Szeged 1999. 22.

⁷ RUSZOLY JÓZSEF: Európa jogtörténete. Budapest 1996. 57.; BÓNIS GYÖRGY: Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog. (a továbbiakban: BÓNIS, 1972.) 20–21.

⁸ BÓNIS GYÖRGY–DEGRÉ ALAJOS–VARGA ENDRE: A magyar bírósági szervezet és perjog. A vonatkozó rész Bónis György munkája. Budapest 1961. (a továbbiakban: BÓNIS, 1961.) 19–21.

tunk az egyház *privilegium foriját* szabályozó rendelkezéssel. Ezek eredményeként az egyház a 13. század közepére a hazai jogéletben stabilizálta szerepét. E század jelentősége az egyházi bíraskodás szempontjából, hogy a pápai megbízottak munkája során az országban megszilárdult az egyházi bíróságok intézményrendszere és az eljárások menete.⁹

Személyi hatályát tekintve a szentszékek elé tartoztak a klerikusok, továbbá a korlátozott jogképességű személyek (özvegyek, árvák), kereszteslovagok és a diákok ügyei az ingatlanpereket leszámítva. Tágabb értelemben véve az egyház kompetenciájába tartozó ügyeknek tekintették a vallás és az erkölcs elleni bűncselekményeket. Szűkebb értelemben: az eretnokség, az esküvel megerősített *obligatio*k megszegése, bűbájosság, szemérem elleni deliktumok, magzatelhajtás, hamis tanúzás, házassággal kapcsolatos ügyek valamint a női jogok (hitbér, jegyajándék, leánynegyed). Vegyes hatóságú *casus*oknak tekintették a házassági vagyoni jogi ügyeket, valamint a tizedpereket, mérték-, okirat- és pénzhamisítást.¹⁰

Erdély ugyan külön territoriális fejlődési egysége volt a középkori magyar államnak, és a szakirodalom mindig megjegyzi, hogy a különböző jogintézmények tekintetében Erdély az anyaországhoz képest lemaradással bírt, de ez a különkormányzatú terület perifériális helyzetéből adódott. Az „állami” *iurisdictio* tekintetében Szécsényi Tamás vajdasága (1321–1342) idején zárkózik

⁹ BÓNIS GYÖRGY: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon. A szerző hátrahagyott kéziratát gondozta és szerkesztette: Balogh Elemér. Budapest 1997. (a továbbiakban: BÓNIS, 1997.) 633.; BÓNIS, 1972. 22–23., 61–62.; ERDŐ PÉTER: Egyházjog a középkori Magyarországon. Budapest 2001. (a továbbiakban: ERDŐ, 2001.) 119.

¹⁰ Középkori bűncselekmények osztályozása: 1. Közbűncselekmények: Az állam és a társadalom ellen elkövetett bűntettek (felségsértés, hűtlenség, hivatali bűncselekmény). 2. Vallás és erkölcs elleni bűncselekmények: megbotránkoztatás, vallássértés (ünnepszegés, káromlás), hamis vád, hűtlen gyám, hamis eskü, szemérem elleni bűncselekmény (erőszakos nemi bűntett, nőrablás, paráznaság), bűbájosság, méregkeverés, magzatelhajtás, hamis tanúzás, mérték-, okirat-, pénzhamisítás. 3. Magánbűncselekmények: élet és testi épség elleni bűncselekmények (emberölés, testi sértés, „nagyobb hatalmaskodás” bizonyos esetei), vagyon elleni bűncselekmények (lopás, rablás, gyűjtogatás, „nagyobb hatalmaskodás” bizonyos esetei). Vö.: BÓNIS GYÖRGY: Magyar jogtörténet. (Dr. Bónis György ny. rk. tanár előadásai.) Kolozsvár 1943. 210; ECKHART FERENC: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest 1946. (a továbbiakban: ECKHART, 1946.) 380–381.; CSIZMADIA, 1991. 262–266.; BÓNIS, 1997. 630–633.

fel az anyaországban szokásban lévő bírósági gyakorlathoz.¹¹ A szentszéki bíráskodást tekintve nem mondható, hogy fáziskésés mutatkozna.

Az esztergomi érsek, a kalocsai érsek valamint a zágrábi püspök bírósági kiváltságokat szereztek IV. Bélától és V. Istvántól egyháztartományuk területére. Kristó Gyula ebben a tartományúri hatalom kiépítésének első magyarországi kísérletét látta.¹² Hasonló kiváltságot kapott az erdélyi püspök és a káptalan is az említett királyoktól. 1246-ban IV. Béla király Gál püspök kérésére a püspöki birtok lakóit és az oda betelepülőket kivette a vajdai és ispáni jogszolgáltatás alól, azzal a megkötéssel, hogy súlyosabb esetekben csak a király ítélkezhet.¹³ V. István király ugyanezt – megkötés nélkül – adományozza a gyulafehérvári káptalannak.¹⁴ Ugyan e példákban nem esik szó az „egyház nádoráról” és más bírói funkciókkal felruházott hivatalnokokról, de az iratok tartalmát tekintve a különbség elenyésző. Természetesen nem állítjuk, hogy az erdélyi püspök is igyekezett valamiféle tartományuraság kiépítésére, mert ez – ahogy Mályusz Elemér már bizonyította – a vajdán kívül az Erdélyben élő nemesek számára, – akár egyházi, akár világi – lehetetlen.¹⁵

Az erdélyi püspökség nagyobb területet foglalt magában, mint a közigazgatási Erdély fogalom. Területe a kalocsai érsekség alá tartozott, és észak-déli irányban a Tiszától a Déli-Kárpátokig nyúlt, nyugat-keleti irányban a Szilágysági-dombsíkot leszámítva a közigazgatási Erdély határaival esett egybe.¹⁶ A püspökség alapítását Kristó közvetlenül az erdélyi Gyula leverése (1003) utáni időre teszi.¹⁷ Ugyan a püspökség alapítására okleveles adat nincs, de tár-

¹¹ VARGA TIBOR RÓBERT: Adatok Szécsényi Tamás vajdai széken kívüli igazságszolgáltató tevékenységéhez. In: Tanulmányok a középkorról. A II. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged 2001. április 3.) előadásai. Szerkesztette: Weisz Boglárka–Balogh László–Szarka József. Szeged 2001. 139–149. (a továbbiakban: VARGA, 2001.)

¹² KRISTÓ GYULA: A feudális szétagtagolódás Magyarországon. Budapest 1977. 172–176.; KRISTÓ GYULA: A tartományúri hatalom. In: Fejezetek a régebbi magyar történelemből. Szer.: Makk Ferenc. Budapest 1985. (a továbbiakban: KRISTÓ, 1985.) 73.

¹³ Jakó Zsigmond: Erdélyi okmánytár I. (1023–1300) Budapest 1997. (a továbbiakban: EO) 201. sz.

¹⁴ EO 291. sz.

¹⁵ MÁLYUSZ ELEMÉR (passim): Az erdélyi magyar társadalom a középkorban. Budapest 1988. (a továbbiakban: MÁLYUSZ, 1988.) 14.

¹⁶ KRISTÓ GYULA: A korai Erdély (895–1324). Szeged 2002. (a továbbiakban: KRISTÓ, 2002.) 107.; BENKŐ ELEK: Erdélyi püspökség In: Korai magyar történeti lexikon. Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc. Budapest 1994. (a továbbiakban: KMTL)

¹⁷ KRISTÓ, 2002. 101.

gyi leletek és István nagyobbik legendája is e feltevést támasztják alá.¹⁸ A püspökség központja alapításakor Dobokaváron lehetett. Legkésőbb Szent László korában került át Gyulafehérvárra, amely végleges székhelynek bizonyult. A 11. század végén az egyházmegyéken belül kisebb egyházigazgatási egységek jöttek létre, a főesperességek.¹⁹ E tekintetben fáziskésés tapasztalható Erdélyben, amennyiben az okleveles adatokat nézzük, hiszen a főesperességek az oklevelekben csak a 12. század végétől, a 13. század elejétől tanúsítják hat főesperesség létezését.²⁰ Megjegyzendő, hogy a főesperességek oklevélbeli kései felbukkanása nem feltétlenül jelenti, hogy a Szent László korától létrejövő főesperesi intézmények Erdélyben nem jöttek létre. Inkább a Jakó által is hangsúlyozott írásbeliség fejletlenségének tudhatjuk be.²¹ Az Árpád-kor végére kialakult az erdélyi püspökség 13 főesperessége.²²

A 13. század végén a 14. század elején Kán nembeli László volt az erdélyi vajda, aki e tisztsége révén a kor társadalmi tendenciájához igazodva oligarchikus hatalmat épített ki Erdélyben.²³ Péter püspök idején a vajdai hatalommal jó kapcsolatot tartott fenn az erdélyi Szent Mihály arkangyal egyháza. Nem csoda, hiszen Péter püspök rokona volt László vajdának. Erre Péter püspök maga is utal, amikor megfellebbezi a pápa parancsát Kán László kiközösítése és az erdélyi püspökségben lévő erdélyi vajda alá tartozó megyék interdiktum alá helyezése ügyében.²⁴ A vajda és a püspök közötti kiegyensúlyozott viszonyt mutatják a szentszékek iratai is. Ugyanis a vajda gyámködása nélkül látják el igazságszolgáltató feladataikat. Eljártak: 1. papi jövedel-

¹⁸ TEMESVÁRY JÁNOS (passim): Erdély középkori püspökei. Clus 1922. (a továbbiakban: TEMESVÁRY, 1922.); BENKÓ ELEK: Erdélyi püspökség. In: KMTL

¹⁹ KRISTÓ GYULA: Magyarország története 895–1301. Budapest 1998. 132.

²⁰ KRISTÓ, 2002. 107.

²¹ EO 7–8.; Az oklevélhasználatra: BÓNIS GYÖRGY: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest 1971. 16–17.

²² KRISTÓ, 2002. 107., 260–262.

²³ KRISTÓ GYULA: Kán László és Erdély. Valóság 21 (1978) 83–96.; KRISTÓ, 2002. 309–315.; KRISTÓ, 1985. 75.;

²⁴ Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. I–XI, XXIII–XXIV. Szerk.: Almási Tibor, Blazovich László, Géczi Lajos, Kristó Gyula, Piti Ferenc. Budapest–Szeged 1990–2002. (a továbbiakban: Anjou-oklt.) II. 91., 92., 93., 114. sz.

mek, tizedek tárgyában²⁵ 2. végrendeleti és örökségi jogesetekben²⁶ 3. hozomány, hitbér, jegyajándék és leánynegyed ügyekben.²⁷

Azonban Kán László vajdai hatalmát arra is felhasználta, hogy beavatkozzon az erdélyi egyház ügyeibe. Ezt támasztják alá a püspökválasztás körül kialakult bonyodalmak, melyeket Párizsi Péter tárt Gentilis pápai legátus elé.²⁸ Valamint a szebeni szászok az erdélyi püspökség elleni keresetlevele adóval, károkkal és jogtalanságokkal kapcsolatos per tárgyában.²⁹ 1308 novemberében a szebeni szászok egyeteme kéri László vajdát, hogy engedélyezze területén Gentilis pápai legátushoz igyekvő papjaik szabad átjutását.³⁰ László védelmébe véve az erdélyi egyházat a szabad átjárás helyett a szászokat figyelmezteti, hogy inkább tartozásaikat fizessék meg a káptalannak, semmint perre menjenek a legátus előtt.³¹ A perfelvételkor Gentilis *auditor*a kijelenti, hogy László erdélyi vajda oklevele, melyben megtiltja a szászoknak, hogy pereskedjenek a legátus előtt, kimeríti a fenyegetés fogalmát. László vajda ugyan kimenti magát e vád alól több tanúval, de az oklevelekből kiderül, hogy Kán László az erdélyi egyház több birtokát is jogtalanul magánál tartja.³²

Kristó Gyula bizonyította, hogy 14. század elejétől kezdve Erdélyben megfigyelhető, hogy a jelentősebb családok sarjai klerikusi pályára léptek, amivel tovább növelhették családjuk presztizsét, hatalmát.³³ Ekként került megválasztásra 1320 elején Balog nembeli Szécsi András, az erdélyi egyház

²⁵ Anjou-oklt. I. 344. sz., II. 244–45., 311. sz.

²⁶ Anjou-oklt. I. 28., 36., 82., 86., 361. sz.

²⁷ Anjou-oklt. I. 383., 649. sz., II. 165. sz.

²⁸ TEMESVÁRY, 1922. 112–127.; Anjou-oklt. II. 514., 698., 706–707., 716–717., 723., 729., 732–735., 743., 745., 752., 754. sz.

²⁹ Az erdélyi püspökség és a szebeni szászság között a békétlenség nem volt új keletű. Még a 13. században a szász dékánátusok kivonták magukat az erdélyi püspök joghatósága alól és közvetlenül az esztergomi érsekség igazgatása alá kerültek. 1277-ben a szászok még a fehérvári székesegyházat is felégették, kirabolták, s több mint kétezer embert, köztük papokat is meggyilkoltak. Emiatt kiközösítésre kerültek, amelynek hatálya még a per idején is fennállt (legalábbis Cingulum-i Fülöp állítása szerint). Anjou-oklt. II. 656. sz. Vö.: KRISTÓ, 2002. 226–228.; A per nevesítése: Anjou-oklt. II. 610. sz.

³⁰ Anjou-oklt. II. 488. sz.

³¹ Anjou-oklt. II. 492. sz.

³² Anjou-oklt. II. 552., 604. sz.

³³ KRISTÓ, 2002. 271–272.

prépostja.³⁴ A káptalan nem is titkolta szándékát: XXII. János pápának kifejti, hogy Andrásban inkább a befolyásos urat kereste, aki saját és rokonsága erejével útját állhatja a sokat szenvedett erdélyi egyház további zaklatásának.³⁵ A pápa Andrást fiatal kora, valamint képzetlensége miatt vonakodott a püspöki székben megerősíteni.³⁶ Ám végül I. Károly király közbenjárására mégis megtette azt.³⁷ Károly a későbbiekben minden bizonnyal meg is bánta döntését, amiért Andrást a püspöki szék elnyerésében támogatta, mert mint Kristó fogalmaz: „...az Anjou-kor békés időszakában ő képviselte a békétlenséget és a hatalmi arroganciát.”³⁸

András jól kiépített egyházszervezetet vehetett át elődjétől. A szentszékek szervezeti felépítése megegyezett az egyházi igazgatás szervezetének hierarchiájával, és így – minthogy *ecclesia vivit lege Romana* – a római jogból átvéve többszintű bírói fórumrendszert alakított ki.

A szakirodalom szerint, így Eckhartnál és Bónisnál is az szerepel, hogy a kisebb pertárgyú ügyekben (Eckhart még azt is megjegyzi, hogy az 1 márkát meg nem haladó perben) az *archidiaconus* volt hivatott első fokon eljárni.³⁹ Számunkra viszont az oklevelekből más derült ki. A főesperesek a hozzájuk forduló pereiben különösebb számolgatás nélkül eljártak, sőt joguk volt eljárni, mert csak 1335-ben mondja ki egy oklevél, hogy a főesperesek az 1 márkát meghaladó ügyekben nem intézkedhetnek. Ám erre az oklevélre még visszatérünk.

A főesperestől egyházmegyei szintre, a megyés püspök bírói széke elé lehetett fellebbezni. Az eljárások java részénél a püspöki szék első fokon eljáró

³⁴ Balog nemzetségre I. KARÁCSONYI JÁNOS: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Budapest 1995. (reprint) 174–194.; Szécsi András életére és működésére Beke Antal zavaros és sok helyütt javításra szoruló tanulmánya I. BEKE ANTAL: Az erdélyi egyházmegye képe a XIV. század elején. (Az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék világánál.) Magyar Sion 1894. évfolyam (a továbbiakban: BEKE, 1894.) 205–216., 282–293., 360–377., 439–443.; TEMESVÁRY, 1922. 141.

³⁵ „...quod per tuampresertim et tuorum parentumpotenciam poterat eadem ecclesia a diversis oppressionibus et gravaminibus, quibus assidue premitur, eripi...etc.” Th. I. 465–466.

³⁶ „...te ipsius ecclesie prepositum minus sufficientis scientie, ac in ordinibus et etate defectum patientem...etc.” Th. I. 465–466.

³⁷ „...Carissimus in Christo filius noster Carolus Rex Ungarie illustris per suos nuncios et litteras speciales, et nonnulli alii magnates...commendarunt...etc.” Th. I. 465–466.

³⁸ KRISTÓ, 2002. 267.

³⁹ ECKHART, 1946. 175.

rendes bíróságként szerepelt. A bírói feladatokkal és jogkörrel a püspök – mint általában az egyházi igazgatásban is – általános helynökét bízta meg (*vicarius in spiritualibus generalis*). Így e bíróságokat vikáriusi, illetve helynöki székek is szokás nevezni. A vikáriusi bíróság, vagy helynöki székek az Alpoktól délre fekvő területek egyházi bírósági szervezete, amely itáliai mintára Spanyolországban, Cipruson és Magyarországon terjedt el.⁴⁰

Az erdélyi püspököknek két vikáriusa is volt, amit a püspökség kiterjedt nagyságával magyarázhatunk. Az egyik a „Meszesen kívüli” (*vicarius de extra Mezes*) vagy „Meszesen túli” (*vicarius de ultra Mezes*), a másik pedig a Meszesen inneni, akit csak egyszerűen általános helynöknek említenek. 1301. április 26-án kiadott diplomában Demeter pap, ugocsai alesperesről olvashatunk, aki „Péter püspök azon főesperességében lévő helynöke”, és aki előtt Fulgarius comes özvegye végrendeletet tett.⁴¹ Ebből az adatból arra lehet következtetni, hogy az erdélyi püspököknek a Meszesen kívüli vikáriusáról van szó. Ezt erősíti, hogy egy 1321-es diplomában szintén az ugocsi főesperes az erdélyi püspök vikáriusa, immáron Meszesen kívüli (*de extra Mesces*) helynöknek aposztrofálva.⁴² Így Kristó Gyula állítása, mely szerint 1315-től kezdve jelenik meg a Meszesen túli vikárius,⁴³ módosításra szorul. Noha tudjuk, hogy „*Unus testis nullus testis*”, de talán nem felelőtlenség azt állítani a fenti adat alapján, hogy az erdélyi püspökök egynél több vikáriusa volt már ekkor. Különben miért hangsúlyozná az oklevél, hogy „Péter püspök azon főesperességben lévő vikáriusa”? A másik vikárius általános helynöknek csak 1317-től adatható az oklevelek alapján.⁴⁴

A jogkeresők számára a következő jogorvoslati lehetőség a provinciális szint volt, azaz az érseki székek. Ez Erdély tekintetében a kalocsai érsekséget jelentette, de erre adatot nem találtam. Leszámítva, amikor még 1307-ben Péter erdélyi püspökkel szemben a pápa utasítására a kalocsai érsek eljár.

A fellebbezések végső grádusa a *sacra rota Romana*, vagyis a pápai főtörvényszék. A IV. lateráni zsinatig úgynevezett szolgálati út nem létezett. Elvi-

⁴⁰ Másik formája az officialátus, ez főként a germán területekre volt jellemző, valamint a velük szoros kapcsolatban lévő Lengyelországban és Csehországban. ERDŐ, 2001. 89–90., 109–112., 119–122.

⁴¹ Anjou-oklt. I. 36. sz.

⁴² Anjou-oklt. VI. 3. sz.

⁴³ KRISTÓ, 2002. 262–263.

⁴⁴ Anjou-oklt. IV. 692. sz., V. 261., 584., 711. sz., VI. 820. sz.

ekben ezt követően nem lehetett a *rota Romana* előtt pert kezdeményezni, de ez a gyakorlatba nem ment át. A pereket – ha megfelelő anyagi potenciállal rendelkezett – a jogkereső rögtön elkezdhette a pápai főtörvényszék előtt. A pápához beérkező ügyeket általában nem a pápai kúriában tárgyalták, hanem a pápa küldöttekre bízta, akik rendszerint a helyszínen *inquisitorius* eljárás keretében tettek eleget a felhatalmazásnak.⁴⁵ Azonban 1328–1330 között a pápai kúrián, Avignonban pereskedtek az erdélyi püspökség és a szebeni szászok képviselői.⁴⁶

A bíróságok megítélése és az eredményességükbe vetett bizalom sokban függött attól, hogyan tudnak eljárni egy perben, és milyen módon tudnak érvényt szerezni bírói döntéseiknek. Nem véletlen, hogy a bírák maximálisan törekedtek a felek közötti megegyezésre. A szentszékek is a peregyeséget tartották a legjobb megoldásnak. Ha ez mégsem ment, és az ítélet önkéntes teljesítése is elmaradt, akkor a szentszékek számára csak spirituális eszközök álltak rendelkezésre (*interdictum*, *excommunicatio*, *anathema*) a jogosult követelésének érvényesítésére. Az oklevelekből az világlik ki, hogy az egyházi fenytéket világiak ügyében nem alkalmazták a szentszékek, csak a saját sérelmeik orvoslására „vetették be” e szankciókat. Nézzünk példákat: 1322. július 2-án István dersi pap, szatmári alesperes és fogott bírák előtt Ábrahám fiai, János és Mihály pert kezdeményeztek Medve fia Jakab ellen oklevél- és pecséthamisítás ügyében. Az alesperes a pert november 3-án befejezettnek tekintette a maga részéről, mivel a feleket nem tudta elfogatni, illetve előállítani.⁴⁷ Komolyabb hamisításkor az egyháznak semmilyen szerep nem jutott. Szatmárban 1336-ban Zarrazberek-i János fia Lászlót pénzhamisítás miatt megégették a királyi kamaraispánok, és egyházi jelenlétnek semmi nyoma.⁴⁸ 1329 előtt tizedhátralék és egyéb tartozásaik miatt excommunicálták Simon bán 3 fiát. Majd 1329. május 13-án András püspök, miután a bán fiai ki-egyeznak a káptalannal, feloldozza őket azzal fenyegetve, hogy ha visszacsúsznak bűnükbe, újra kiközösítésre kerülnek, sőt hitszegőkké is válnak.⁴⁹ Az egyházi fenyték alkalmazására utalhat az erdélyi káptalan és a szebeni szász papok közt 1328-as Avignonban folyó perben Dynus de Marenasallia,

⁴⁵ BÓNIS, 1961. 19–21.

⁴⁶ BÓNIS, 1961. 19–21.

⁴⁷ Anjou-oklt. VI. 667., 826. sz.; BÓNIS, 1997. 725., 731. sz.

⁴⁸ Anjou-oklt. XXIII. 28., 308. sz.

⁴⁹ BÓNIS, 1997. 822. sz.

*doctor decretorum*nak az a kitétele, hogy a felek tartózkodjanak a perfüggés ideje alatt minden olyan eljárástól, mely a másik fél kárára lenne.⁵⁰ 1329-ben a vajda *congregatio generalis*on leánynegyed per kapcsán intézkedik Tamás örkanonok, az erdélyi püspök „korábbi” általános helynöke ítéletében foglaltak végrehajtásáról. A perben Riwoz Péter és testvérei léptek fel anyjuk, Katalin asszony leánynegyedéért Chestue-i János fiai, Miklós, Mihály és János ellenében. Tamás örkanonok *sententiája* kimondta, hogy Ispánlakán János fiai kötelesek átadni Katalin gyermekeinek két házas telket leánynegyed gyanánt. A vajda a végrehajtásra vonatkozólag elrendeli, hogy különítsék el a két házas telket, majd kerüljenek beiktatásra Katalin gyermekei. Ezt követően pedig Jakab, Katalin férje⁵¹ becsü alapján megválthatja Pétertől és testvéreitől az említett telkeket.⁵² Az egyházi bíróságok szűkre szabott szankciós eszköztára és ennek következtében ítéleteik súlytalansága mutatkozik meg a fenti példákban.

András püspök idején az erdélyi egyház igyekezett egyre tágabb határt szabni bíróságának. 1337-ben Erzsébet királyné felszólítja András püspököt és helynökét, hogy Tóth Péter szatmári polgár perében, telkek ügyében ne merészeljen eljárni, hanem hagyja a szatmári polgárok bíráinak döntésére.⁵³ Az egyház az 1330-as évektől (feltételezem 1332-től, mivel ekkor kezdődött a pápai tized begyűjtése) gyakrabban alkalmazhatta a kiközösítés fegyverét tizedperек kapcsán (ami mellesleg vegyes joghatóságú ügyek körébe tartozott) peres ellenfeleivel szemben. Ezt támasztja alá, hogy 1335-ben Budán megállapodás jött létre az erdélyi nemesség *universitasa* és az erdélyi püspök között. A nemességet Tomaj nembeli Dénes fia Tamás és Járai Pascha *comes* képviselte a tárgyalásokon. Az 1335. november 5-én létrejött szerződésben a tizedszedést szabályozzák a szentszékek hatáskörével együtt. Az egyeségben került kimondásra, hogy a gyilkos javaiból a főesperesek nem követelhetnek egy márkánál többet, s általában e fölött nem róhatnak ki nagyobb bírságot

⁵⁰ Anjou-oklt. XII. 242. sz.

⁵¹ Az oklevélben egyértelműen Katalin Jakab hitvese olvasható és nem testvére, mint azt Györffy Györgynél találjuk. Vö. GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Budapest 1963–1998. II. 167.

⁵² Dl. 30619.

⁵³ BÓNIS, 1997. 918. sz.

sem.⁵⁴ Valamint a megállapodás szerint tizedügyekben nem mondhatnak ki *interdictumot* vagy *excommunicat*ot.⁵⁵ Végül a nemesek bírói jogkörének védelmére kimondja, hogy az egyházi birtokokon elfogott jobbágyot saját ura elé kell állítani, kivéve, ha közbűntett elkövetésekor tetten érik.⁵⁶ A meg egyezést Tamás erdélyi vajda és András erdélyi püspök erősítette meg pecsét-jével.

A püspök feltételezhetően Tamás akciójának vélhette a budai megállapodás kikényszerítését. Holott Tamás csak saját sorsa elől menekült azzal, hogy támogatta az erdélyi nemeseket bíraskodási jogkörük kiterjesztésében. (1342-ben azonban Tamásnak is engedményeket kellett tenni.)⁵⁷ A püspököt mindez nem érdekelte, s mivel – Temesvárynál idézett szavakkal élve⁵⁸ – kötekedő ember volt, kiközösítette a vajdát és bizonyos embereit.⁵⁹ Tamást e kiközösítés nem rázta meg, mert elég hatalma volt ahhoz, hogy – ahogy a pápa 1341-es kiközösítő bullája írja – bizonyos papokat megnyerjen, és semmibe vegye a püspök spirituális szankcióját. Ezt követően András bevádolta az erdélyi vajdát és „bűntársait” a pápánál. A bulla részletesen felsorolja Tamás bűnlajstromát,⁶⁰ amelyek között a hatalmaskodáson túl már közbűncselekményeket is találunk (útonállás, gyújtogatás). András pápához küldött panaszlevelében tudatja azt is, hogy Tamás bűneit a király elé tárta, aki megintette Tamást. Véleményünk szerint a királyi megintés egy kiadós

⁵⁴ ZW. I. 518. sz. „Item pro homicidiis archidiaconi vel eorum procuratores unam marcam et non plus de substantia seu bonis homicidarum recipere debeant, ubi per homicidas solvitur emenda homicidii. [...] Item archidiaconi pro eorum birsagiis seu iudiciis ultra unam marcam ab his qui in ipsorum iudiciis succumbent accipere non debeant nec in recepcione ipsius marcae aliquid relaxare compellantur.”

⁵⁵ ZW. I. 518. sz. „Item nullus archidiaconorum pro facto decimarum auctoritate propria interdicere possit interdicti aut excommunicationis sententias sine literis[!] episcopi aliquatiter promulgare”

⁵⁶ ZW. I. 518. sz. „Item si iobagiones in possessionibus ecclesiae pro ipsorum culpis seu nocumentis per iudices seu officiales ecclesiae fuerint sequestrati vel impediti, ipsos tales iidem ecclesiae iudices ad eorundem iudicium praesentiam cum rebus sequestratis iudicatuos remittant, nisi in actu publici nocumenti criminalis exstiterint deprehensi, et hoc iidem possessionum ecclesiae iobagionibus debeant similiter observare.”

⁵⁷ VARGA, 2001. 148.; ZW. I. 573. sz.

⁵⁸ TEMESVÁRY, 1922. 146.

⁵⁹ Rimai Miklóst 1340 táján közösi ki András püspök. Az oklevél szövege magyarul: BEKE, 1894. 213–214.

⁶⁰ Az oklevél szövege: ZW. I. 569. sz.

ejnye-bejnyénél nem lehetett több, hiszen Fügedi Eriktől tudjuk, hogy 1337-ben I. Károly Kőszegieket is megregulázta jogtalanságaikért.⁶¹

A fentiek alapján úgy gondoljuk, hogy az erdélyi püspök az 1335-ös budai szerződésben foglaltakat nem tartotta meg, és a vajda hatalmánál fogva birtok és tizedlefoglalással igyekezett Andrást jobb belátásra bírni. Tamás mind ezt I. Károly beleegyezésével tette, s ezt látszik alátámasztani, hogy még Tamás kiközösítését megelőzően, mikor az egyházellenes tetteket véghezvihette, 1338-ban I. Károly ellen is panaszlevelet juttattak el a pápához ismeretlen egyházi személyek. Ebben szintén az egyház sérelmeit sorolják fel, megemlítve benne az egyház bíraskodási kiváltságának király általi megnyirbálását.⁶²

Mondanivalónkat összegezve a korábbi szakirodalommal ellentétben azt mondhatjuk, hogy az egyházi bíraskodás visszaszorítása nem Zsigmond idejében kezdődött el, hanem az Anjouk alatt, ezen belül is I. Károly király idején.⁶³ Bónis György megállapítását pedig annyival egészíteném ki, hogy I. Lajos 1344-es erdélyi precedens ítéletét,⁶⁴ amely országos jelleggel szabályozta a szentszékek munkáját és hatáskörét, I. Károly alapozta meg. Végül, de elsősorban a legnagyobb előrelépést abban látom, hogy Erdély a jogviszonyok alakítása terén – immár az anyaország számára példát adva – kihasználta a nemesség közösségében rejlő erőt elindítva ezzel egy hosszabb folyamatot, az egyházi bíróságok háttérbe szorítását (az egyház által meghonosított eljárás-jogot megtartva, sőt az országos jogba beépítve), amivel jelentős pénzüsszegeket tartottak bent az országban.

⁶¹ FÜGEDI ERIK: Ispánok, bárók, kiskirályok. Budapest 1986. 194.

⁶² Az oklevél szövege magyarul: FRANKÓI VILMOS: Magyarország egyházi és politikai összekötterései a római szent-székekkel. (A magyar királyság alapításától a konstanci zsinatig.) Budapest 1901. 161–164.

⁶³ CSIZMADIA, 1991. 70–72., 137–138.; ECKHART, 1946. 175–176.; BÓNIS, 1961. 19–21.; BÓNIS, 1997. 635–636., 642–643.

⁶⁴ Az oklevél szövege: ZW. I. 604. sz.